

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТІ ПОНЯТТЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ

Розроблено теоретико-методологічні засади розвитку продовольчого комплексу України, розкрито зміст понять «продовольчий комплекс», «агропродовольчий комплекс», «агропромисловий комплекс» та визначено їхні взаємозв'язки та взаємозалежності. Наведено власне трактування продовольчого комплексу, що зводиться до складної соціально-економічної системи взаємозалежних сфер, галузей та виробництв, спрямованих на задоволення суспільних потреб населення продуктами харчування рослинного та тваринного походження в необхідному асортименті та належній якості під час ефективного використання усіх видів виробничих ресурсів.

Ключові слова: продовольчий комплекс, структура продовольчого комплексу, галузь, виробництво, підкомплекс, продовольча безпека.

Постановка проблеми. Формування ефективного механізму забезпечення продовольчої безпеки України як країни з перехідною економікою передбачає створення конкурентоспроможного продовольчого комплексу з оптимальною структурою виробництва, здатного в умовах міжнародної економічної інтеграції та глобалізації випускати високоякісну конкурентоспроможну продукцію, забезпечувати потреби населення у продуктах харчування та належний рівень продовольчої безпеки держави.

Забезпечення населення продовольством завжди вважалось пріоритетним завданням розвитку будь-якої держави, а країни, що успішно вирішили продовольчу проблему, досі очолюють рейтинг найрозвиненіших країн світу. Всесвітні процеси інтеграції та глобалізації підтверджують, що будь-який ринок, зокрема і продовольчий, характеризується нестабільністю та непередбачуваністю умов зростання і розвитку підприємств, діяльність яких залежить від багатьох чинників зовнішнього середовища.

Стан дослідження. Дослідженню економічних проблем розвитку продовольчого комплексу присвячено наукові праці вчених Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук, Об'єднаного інституту економіки НАН України, Інституту економічного прогнозування НАН України, в яких основна увага була зосереджена на проведенні аграрної реформи, формуванні принципів аграрної політики,

трансформації відносин власності та соціальної сфери села. Водночас актуальною є необхідність вивчення сучасних теоретичних і практичних аспектів розвитку продовольчого комплексу України, його структурно-динамічних змін в загальнодержавному та регіональному аспектах в умовах ринкових трансформацій на тривалу перспективу, що й зумовлює актуальність наукової статті.

Проблемам функціонування, стратегічного розвитку та прогностичній оцінці продовольчого комплексу присвячені праці багатьох відомих учених-економістів, зокрема: В. Я. Амбросова, О. В. Березіна, В. С. Бондаря, П. П. Борщевського, О. Б. Бутнік-Сіверського, О. М. Варченко, А. Ф. Гончара, В. Д. Гончарова, А. О. Заїнчковського, М. В. Калінчика, В. Г. Кухти, Д. Крисанова, А. С. Лисецького, В. В. Лиськова, Є. Й. Майовця, М. Й. Маліка, Л. О. Мармуль, Т. Л. Мостенської, М. Г. Оробчука, В. Осадчука, Б. Я. Панасюка, Б. Й. Пасхавера, І. Р. Михасюка, Л. В. Погребняка, П. Т. Саблука, М. П. Сичевського, О. П. Сологуб, Д. М. Стеценка, В. І. Топіхи, А. В. Фурси, Л. Г. Чернюк, О. В. Шибаніної тощо. Зважаючи на величезну увагу до проблем вивчення функціонування та розвитку вітчизняного продовольчого комплексу у науковій літературі, єдиної думки щодо етимології продовольчого комплексу, його структурних складових, функціональних характеристик немає.

Метою наукової статті є розробка теоретико-методологічних засад розвитку продовольчого комплексу України, розкриття змісту понять «продовольчий комплекс», «агропродовольчий комплекс», «агропромисловий комплекс» та визначення їхніх взаємозв'язків та взаємозалежностей, надання власного тлумачення поняття продовольчого комплексу.

Виклад основних положень. Варто зауважити, що у більшості наукових досліджень учені-економісти характеризують продовольчий комплекс як частину агропромислового комплексу (АПК). В економічній літературі АПК визначається як сукупність взаємозалежних галузей, об'єднаних існуванням постійних виробничо-економічних зв'язків, а також єдністю мети – забезпечення ефективного виробництва кінцевого продукту на основі сільськогосподарської сировини. Також АПК характеризують як «сукупність технологічно й економічно взаємозалежних галузей, загальна кінцева мета функціонування яких найповніше задоволення потреб суспільства в продуктах харчування й інших предметах споживання з сільськогосподарської сировини та вирішення соціальних питань села на основі послідовного застосування досягнень науково-технічного прогресу, зростання економічної ефективності виробництва» [1, с. 62].

Недостатній рівень виробництва продуктів харчування за наявності значного агропромислового потенціалу країни, зумовило із формуванням АПК необхідність виділення сукупності економічно і технологічно взаємозалежних галузей та видів діяльності, загальною метою функціонування яких є задоволення потреб населення в продуктах харчування. Саме наведена проблема вирішується виокремленням продовольчого комплексу як елемента АПК. Виділення останнього деякою мірою умовне, оскільки технологічні процеси та операції з виробництва продовольчої та непродовольчої сировини в землеробстві інколи настільки взаємозалежні, що установити чітку межу між товарною продукцією сільськогосподарських підприємств, призначених для продовольчих і технічних цілей, дуже складно. Відтак продовольчий комплекс – це складна соціально-економічна система, яка перебуває на стадії становлення та розвитку.

Погоджуємося з твердженням про те, що і АПК, і продовольчий комплекс є сукупністю взаємозалежних галузей і виробництв, об'єднаних близькими функціональними завданнями. Для продовольчого комплексу останнє полягає в задоволенні потреб населення продуктами харчування рослинного та тваринного походження в необхідному асортименті та належній якості. До його складу слід віднести зернопродуктивний, картоплепродуктовий, цукробуряковий, плодоовочеконсервний, виноградно-виноробний, м'ясний, молочний, олійно-жировий підкомплекс і та певні інфраструктурні галузі. Крім того, до продовольчого комплексу входять виробництва, що технологічно не належать до сільського господарства, а саме: виробництво солі, мінеральних вод, вилов риби та ін. [2].

АПК ж спрямований на задоволення потреб не лише в продовольстві, а й в інших предметах споживання, вироблених із сільськогосподарської сировини. Тому метою функціонування АПК є виробництво продукції на базі сільськогосподарської сировини. Важливим є і те, що до складу АПК, крім галузей, що виробляють продукти харчування, входять і галузі з виробництва та переробки непродовольчих товарів, наприклад, виробництво взуття з натуральної шкіри, тканини з льону та ін.

Зосередимось на різноманітності трактувань поняття «продовольчий комплекс».

Відома учена-економіст Л. В. Погребняк трактує продовольчий комплекс як систему технічно взаємозалежних галузей, виробництв і видів діяльності, об'єднаних єдиною метою, що полягає у задоволенні потреб населення в продовольстві за науково обґрунтованими нормами споживання за найбільш ефективного використання

виробничих ресурсів [3, с. 7]. На нашу думку, таке визначення поєднує елементи планової системи адміністративно-командної економіки, але має право на існування.

Визначний теоретик у галузі регіонального управління Д. М. Стеченко наголошує на тому, що продовольчий комплекс є сукупністю взаємопов'язаних підприємств з виробництва продовольчої сировини, її заготівлі, переробки, зберігання і реалізації через торговельно-розподільчу мережу та ринок [4, с. 172]. Повністю погоджуємося із цим твердженням, оскільки продовольчий комплекс – це сукупність взаємопов'язаних галузей і підгалузей переробної промисловості, сільського господарства, виробничо-технічного обслуговування і сфери обігу, то в процесі свого функціонування на основі міжгалузевих виробничо-економічних зв'язків продовольчий комплекс здійснює виробництво, транспортування, переробку, зберігання і реалізацію сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

На думку Ю. П. Лебединського та Л. А. Ганечко, продовольчий комплекс є складовою агропромислового комплексу та складним динамічним виробничо-територіальним утворенням, яке, будучи частиною агропромислового комплексу, відрізняється від останнього тим, що підрозділи, які входять до його складу, пов'язані лише з виробництвом харчових продуктів, тоді як в структуру агропромислового комплексу входять галузі, що виробляють з сільськогосподарської сировини і нехарчові вироби [5, с. 5–6]. Ученими виокремлено цікавий підхід до розуміння сфер згаданого комплексу. Відтак перша сфера представлена галузями промисловості, що забезпечують сільське господарство і харчову промисловість матеріально-технічними ресурсами (тракторне і сільськогосподарське машинобудування, машинобудування для тваринництва та кормовиробництва, для харчової промисловості, виробництво мінеральних добрив, засобів захисту рослин, тощо). Друга сфера – це сільське господарство. Остання ж охоплює виробництва і галузі, які здійснюють заготівлю, транспортування, зберігання, переробку сільськогосподарської продукції та реалізацію готових виробів. Тобто таке визначення продовольчого комплексу вказує на посферну його структуру.

Цікавою є думка М. М. Паламарчука щодо розуміння продовольчого як частини агропромислового комплексу, що пов'язаний із виробництвом продуктів харчування, а також із сегментами, які не належать АПК, а саме: рибним господарством, соляною промисловістю, мінеральними водами та ін. [6, с. 8].

Поняття продовольчого комплексу з позиції посферного підходу розглянуто Я. Б. Олійником, який визначає продовольчий комплекс

як «сукупність підприємств, що беруть безпосередню участь у виробництві продовольчих ресурсів, їх заготівлі, транспортуванні, промисловій переробці, зберіганні, а також у сфері реалізації продуктів харчування» і вирізняє в останньому п'ять сфер [7, с. 63–65]:

- 1) виробництво продовольчих ресурсів (сировинна ланка);
- 2) промисловість з переробки продовольчих ресурсів;
- 3) виробництво засобів виробництва для підприємств продовольчого комплексу;
- 4) заготівля, транспортування, зберігання та реалізація продовольчої продукції;
- 5) управління, підготовка кадрів, наукові дослідження.

Деяко інше визначення продовольчого комплексу через призму його чотирисферної структури наводять Л. Г. Чернюк, С. М. Зеленський та О. О. Зеленська.

У цьому разі учені трактують продовольчий комплекс як систему галузей і виробництв, об'єднаних спільною метою задоволення потреб населення у продуктах харчування [8, с. 5].

На їхню думку, найбільш обґрунтованою є чотирисферна структура комплексу, відповідно до якої сюди належать такі галузі:

- сільське господарство (окрім виробництва непродовольчої сировини) та інші види діяльності з виробництва продовольчих ресурсів: рибне господарство, розлив мінеральних вод, використання продовольчих ресурсів лісу, соляна промисловість тощо;
- переробна промисловість;
- виробнича інфраструктура (агросервіс) – комплекс галузей, що забезпечують зовнішні умови здійснення виробничого процесу: вантажний транспорт; оптова торгівля; електро-, газо-, і водопостачання; холодильне, складське і тарне господарство; технічне та меліоративне обслуговування; зв'язок; інформаційне обслуговування; сфера ділових послуг (реклама, маркетингові послуги, оренда, лізинг); консультативне обслуговування; інженерно-консультативні та проектні послуги; сфера забезпечення тимчасових потреб у робочій силі тощо;
- торгівля продовольчими товарами.

Віднесення до структурних елементів продовольчого комплексу торгівлі продовольчими товарами, на нашу думку, є необхідною, оскільки вона завершує його відтворювальний цикл і дає змогу оптимізувати ланцюг господарських взаємовідносин між усіма його учасниками – від виробництва продуктів харчування та сировини для харчової промисловості до реалізації її безпосереднім споживачам.

Крім того, саме торгівля здатна інтегрувати економічні й екологічні цілі у функціонуванні продовольчого комплексу, бути бар'єром на шляху до споживача екологічно небезпечним, неякісним, шкідливим для здоров'я людей продовольчим товарам.

Отже, ми вважаємо, що продовольчий комплекс – це складна соціально-економічна система взаємозалежних сфер, галузей та виробництв, спрямованих на задоволення суспільних потреб населення продуктами харчування рослинного та тваринного походження в необхідному асортименті та належної якості за ефективного використання усіх видів виробничих ресурсів.

Відтак продовольчому комплексу як соціально-економічній системі властива певна кількість якісно визначених елементів і процесів, які перебувають у взаємодії та взаємозв'язку. Саме ці складові – галузі та виробництва – формують його структуру. Структура соціально-економічних систем є основою для аналітичних досліджень, оскільки від особливостей структури залежить, з одного боку, задоволення суспільних потреб, а з іншого – ефективне використання усіх видів виробничих ресурсів.

Цікавим, на нашу думку, є розуміння продовольчого комплексу з позицій системного підходу, який слід розглядати у декількох аспектах.

По-перше, як організаційну структуру з взаємодіючими елементами, такими як: товаровиробники, споживачі (проміжні та кінцеві), інфраструктура та держава в особі державних і регіональних органів влади та інші.

По-друге, як регульовану економічну систему, оскільки від стійкості виробництва, продовольчої продукції, керованості економічними та організаційними процесами в підсумку, залежить, досягнення головної мети функціонування продовольчого комплексу – забезпечення населення продовольством вітчизняного виробництва в достатній кількості, асортименті та якості.

Тому, розглядаючи продовольчий комплекс із позиції системного підходу, пропонуємо окреслити його як регульовану економічну систему, що складається з трьох взаємопов'язаних складових: організаційно-економічного механізму, процесів виробництва, зберігання, транспортування та реалізації (торгівлі) продовольчої продукції та продовольчого ринку.

Висновки. Специфіка стійкості відтворення в продовольчому комплексі визначається специфікою відтворення в агропромисловому комплексі загалом, збалансованістю та пропорційністю ресурсів і потреб його функціональних комплексів.

Відтак можемо окреслити особливості або ж характерні ознаки продовольчого комплексу, до яких віднесемо:

– зв'язок продовольчого комплексу із сільським господарством більший, ніж інших підкомплексів агропромислового комплексу, оскільки більшість продовольчих товарів виробляється із сільсько-господарської сировини;

– стійкість задоволення потреб населення в продуктах харчування не може бути забезпечена в довго- і середньостроковому плані через резервні фонди продовольства, оскільки є багато видів продовольчих товарів, що швидко псуються;

– значущість стійкості виробництва продовольства (економічна, соціальна, політична) вища, ніж непродовольчих товарів народного споживання.

Отже, кінцева мета діяльності продовольчого комплексу – стабільне забезпечення населення продовольчими товарами високої якості та широкого асортименту. Правильне формулювання критерію під час вибору управлінських рішень, зокрема забезпечення пропорційного та збалансованого розвитку продовольчого комплексу, набуває найпершого значення серед інших проблем управління продовольчим комплексом.

1. Лисецький А. АПК: методологія розвитку регіонів / А. Лисецький // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 59–66.

2. Пістун М. Д. Географія агропромислових комплексів: навч. посібник / М. Д. Пістун, В. О. Гуцал, Н. І. Провотар. – К.: Либідь, 1997. – 198 с.

3. Погребняк Л. В. Интенсификация и проблемы повышения эффективности регионального продовольственного комплекса: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. эконом. наук: спец. 08.02.03 / Л. В. Погребняк. – М., 1987. – 20 с.

4. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: навч. посібник / Д. М. Стеченко. – К.: Вікар, 2001. – 377 с.

5. Лебединский Ю. П. Продовольственный комплекс Украинской ССР (темпы и пропорции развития) АН УССР СОПС УССР / Ю. П. Лебединский, Л. А. Ганечко. – К.: Наукова думка, 1986. – 254 с.

6. Паламарчук М. М. Агропромышленные комплексы: географические аспекты / М. М. Паламарчук, А. М. Паламарчук. – М., 1988. – 48 с.

7. Олійник Я. Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування / Я. Б. Олійник. – К.: Лібра, 1996. – 208 с.

8. Чернюк Л. Г. Територіальна організація регіональних продовольчих комплексів України / Л. Г. Чернюк, С. М. Зеленський, О. О. Зеленська. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 87 с.

Сенишин О. С. Теоретико-методологические основы исследования сути понятия продовольственного комплекса

Разработано теоретико-методологические основы развития продовольственного комплекса Украины, раскрыто содержание понятий «продовольственный комплекс», «агропродовольственный комплекс», «агропромышленный комплекс» и определено их взаимосвязь и взаимозависимость.

Приведено собственную трактовку продовольственного комплекса, которая сводится к сложной социально-экономической системе взаимосвязанных сфер, отраслей и производств, направленных на удовлетворение общественных потребностей населения продуктами питания растительного и животного происхождения в необходимом ассортименте и надлежащего качества при эффективном использовании всех видов производственных ресурсов.

Ключевые слова: *продовольственный комплекс, структура продовольственного комплекса, отрасль, производство, подкомплекс, продовольственная безопасность.*

Senyshyn O. S. Theoretico-methodological research foundations of the food's complex concept

Theoretical and methodological foundations of the food industry in Ukraine are devoted in the article, the meaning of «food complex», «agrofood complex», «agroindustrial complex» and the definition of their relationships and interdependencies are opened.

It is emphasized on the definition of complex food system approach, which should be read in several ways. First, as the organizational structure of the interacting elements such as producers, consumers, infrastructure and the state represented by national and regional authorities and others. Second, as regulated economic system.

The proper interpretation of food complex that comes to complex socio-economic system of interconnected areas, sectors and industries that cater to the social needs of the population with food plants and animals in the desired range and good quality at efficient use of all types of inputs is given by the author.

Characteristic features of the food sector are determined, which include:

- food complex relationship with agriculture closer than other – subsectors of agriculture, since the vast majority of food products made from agricultural raw materials;*
- sustainability needs of the population in food can not be achieved – in the long and medium term from the contingency fund of food, because there are many types of food, perishable;*
- the importance of sustainability in food production is higher than non-consumer goods.*

Key words: *food complex, structure of the food complex, industry, production, subcomplex, food safety.*

Стаття надійшла 20 квітня 2015 р.